

Budapesttel kezdődött

Krivosein Nyugat-Európában élő, orosz származású tolmács. Ezt a cikket a magyar forradalom tiszteletére írta 1976 nyarán. Franciául megjelent az *Esprit* 1977/1. számában; magyarul az *Irodalmi Újság* 1976 októberi számában.

A történelemtudománynak kell majd felmérnie az 1956-os forradalom hatását arra a totalitárius birodalomra, amelynek Magyarország, a többi népi demokrácia egyikéként, mindössze gyepűje volt. Hogy is lehetne a magyar október kiváltotta láncreakció horderejét pontosan elemezni ma, amikor Moszkvából úgy látják Magyarországot, mint a « szocialista tábor » viszonylag legkevésbé elviselhetetlen barakkját, s amikor a Szovjetunióban az ellenállás olyan méreteket kezd ölteni, hogy már számolni kell vele az európai erőviszonyok mérlegelésében is. A történésznek azonban nem lesz könnyű dolga. Reggelente, a Ljubjanka-börtön betonozott tetején félórás rabsétám köreit róva, a kéményt figyeltem: korommá égett papírok szállingóztak belőle az égre...

Az itt következő írásnak sem láthatja sok hasznát a történelem tudósa: egy párizsi « fehér-orosz » fiatalember rendszertelen emlékei. A fiatalember 1948-ban telepedett vissza a Szovjetunióba, — Uljanovszkba, Lenin szülővárosába, s nyilván a sztálini pártapparátus teljhatalmában is előforduló tévedése folytán került később egy moszkvai főiskola hallgatójaként a fővárosba.

Elfogultságom a rendszerrel szemben akkor már kétségtelen volt. Még emlékeztem arra, amit a párizsi középiskolákban tanultam, s hogyan felejthettem volna ráadásul azt, hogy a háború alatt Dachaut megjárta és a francia Ellenállás érdemével kitüntetett apámat 1949-ben tíz évi kényszermunkára ítélték « a nemzetközi burzsoáziával való együttműködés » címén. Tizenöt éves koromtól fogva tudatosan gyűlöltem tehát a kommunizmust, s igyekeztem ezt a gyűlöletet tisztánlátóvá és megfontolttá tenni. A « sztálinizmus » kifejezés félrevezető voltát már akkor átláttam. Látókörömet talán meghatároolja, nézőpontomat, emlékeimet befolyásolja ez a határozott anti-kommunizmus.

A főiskola egyik termében a dialektikus materializmus órájára várunk. Az emelvényen azonban a fakultás dékánja jelenik meg, kezében piros kötésű irattal. Előadás helyett egy bizalmas jellegű dokumentumot olvasunk fel, mondja: ami a tartalmát illeti, vitának nincs helye; jegyzeteket készíteni szigorúan tilos; a szöveg hosszú, aktivista diákok egymást váltogatva fogják felolvasni...

A dékánhoz ekkor már csatlakozott a tudományos kommunizmus tanszékének egész tanári kara. A szöveg: a személyi kultuszról és következményeiről szóló jelentés. A felolvasók hangja eleinte lelkesen cseng, a moszkvai rádió szpíkereinek liturgikus emelkedettségével. De aztán egyre akadozóbbá válik, egyre vékonyabbá. Halálsápadt ábrázatok, pipacsvörös ábrázatok. A háromórás felolvasás vége felé többen ájuldoznak. A dékán távozik, hogy visszaszolgáltassa a dokumentumot a Pártbizottságnak, amely mit sem sejtve továbbadja azt a többi főiskolának, tudományos kutató központnak, laboratóriumnak.

Ez a kegyelemdőfés. Amelyet számtalan szúrás előzött meg. (Soroljuk? Ehrenburg « Olvadás-»-a, melyet rossz nyelvek már csak « Trágyalé »-nek neveznek, a « Bajuszos » éjszaka titokban leakasztott arcképei helyébe rajzolt üres keretek, a *Poljsa* című folyóirat első számai egyre kevésbé szocialista-realista ihletésű képeikkel, stb.)

A kommunista vallás súlyosan megbetegedett, de még nem gyógyíthatatlan. Beriát, a legügyesebb javasembert cinkosai sürgősen likvidálják, — saját egészségük fölötti

aggodalmukban. Feltételezhetjük, hogy a Politbüro úgy vélte: egy részleges gyónás és nagy bizalomhadjárat még visszaadhatja az Utópia hajdani ragyogását s újból álomba ringathatja a tömegeket. Ez a számítás — statisztikailag — meg is állta a helyét: a tömegek, amelyeknek a helyzetét Hedrick Smith, Amalrik, stb., oly jól ábrázolja írásaiban, nem győznek sóhajtozni: « Óh, ha Lenin még néhány évet élhetett volna... » (Vajon meddig menekül még a néplélek ebbe a mesébe?)

A fiatal komszomol-értelmiség akkor még nem tud semmit a *Gulag* szigetvilágáról, a kényszermunka táborok sokaságáról. Még nem hallott a jóval a XX. Kongresszus előtt kitört táborlázadásokról sem, s a tankokról, amelyek a *norilski*, a *vorkutai*, a *karagandai* rabok testén gázoltak keresztül (hogy később Budapesten, Prágában kerüljenek bevetésre). A berlini lázadásról, mint « neo-náci provokációról » nem vett tudomást. Ezek a fiatalok, akik a kolhozokban az aratást segítve megismerkedtek a legnincstelenebb volt-gyarmati országokhoz fogható nyomorral, még csak azt a következtetést vonták le, hogy siettetni kell az agrárforradalom megvalósítását.

Ami ezután következik, még csak nagyítóval, mikroszkóppal látható jelenség. De Dosztojevszkij az üdvösség részesévé tette az öreg uzsorásnőt, akinek minden bűnét ellensúlyozta egy szegény asszonymak adott hagyma. Remélem, — remélni merem, — hogy a magyar olvasó figyelembe tudja venni egy maroknyi fiatalember magatartását s elég indítékot talál benne arra, hogy megpróbálja felszámolni a « nagy testvér » iránti jogos ellenérzését (szándékosan nem élek erősebb kifejezéssel). Ezek a fiatalok, *mutatis mutandis*, Szolzsenyicin *Matrioná-i*, az orosz tragédia Lótjai.

1956 márciusa és októbere között fellélegzünk. Molotovot Tito látogatása előtt két nappal hátrább szorítják a politika színpadán. A *Kommunist*, a Központi Bizottság folyóirata Kardelj egyik elméleti írását közli. Megszületik az « emberarcú szocializmus » vágyálma-meséje s paradox módon a szocialista tábor két pólusa felé irányítja az összefüggő világnézetet kereső fiatalok figyelmét: Belgrád — az üzemi önkormányzat, a nyereségrészesedés, a cen-

zúra eltörlése, — majd (később) Peking, a « minden virág virágozzék » (akkor még szabadelvűnek tűnő) politikája felé. Közben az első politikai rehabilitáltak is kitantorogtak a *Gulágokból*. Szabadlára helyezésükkor alá kellett írniok, hogy hallgatni fognak. De egymással azért találkoznak, s tudják, kivel beszélhetnek bizalmasan. Matisse és Cézanne képei visszakerülnek a Puskin múzeumba, ahol addig a Sztálin elvtárs hetvenedik születésnapjára küldött ajándékok állandó kiállításában lehetett gyönyörködni. A mámorossá váló hangulatot már türelmetlenség fűszerezi: a változások túl lassúnak tűnnek. A külföldi rádióadások, amelyek eladdig a jenki imperializmus szolgálatában uszító felforgatók voltak, ha nem is feltétlenül szavahihető, de meghallgatásra méltó hírforrásokká lettek.

Ez a március-októberi időszak nagy veszélyt rejtett magában: megvalósulhatott volna — először és utoljára — az Utópia « emberarcúnak » nevezett változata. Az emberek újból hinni akartak, felfedezték a fiatal Marxot, Lenin késői írásait. Ez már nem holmi zendülésnek, hanem valóságos reformációnak tűnt, — amely után persze a magát ideig-óráig nagymamának álcázott totalitárius rendszer megint visszavedlett volna farkassá. Mégis, természetes volt a kísértés, hogy az emberek higgyenek a a lenini szigor és a dzserzsinszkiji fagyos tisztaság keresésében botlásait látszólag nem kendőző kollegális vezetésnek. Ez a rövid szélcsend volt az, amikor tudomásom szerint senkit sem tartóztatott le ideológiai okokból a KGB.

Október végén, november elején a balti országokban utazgatok, ahol — hála franciaországi származásomnak — sokhelyütt az első orosz vagyok, aki átlépheti a küszöböt. Egy húron pendülünk balti házigazdáimmal. A rádiók szünet nélkül szólnak, reményeinket élesztgetik. A lengyelországi megmozdulásokat a magyar földindulás követi. Kaunasban Mindenszentekkor kerül sor az első tömegtüntetésre. A városba csapaterősítéseket küldenek. (Két év múlva az egyik népszónokkal a dubravlagi koncentrációs táborban találkoztam.) A BBC hírszolgálatából

megértjük, hogy Magyarországon nem a rendszer tatarozásáról van szó: itt már a Lázadó Ember emelte fel szavát. November 4-én, mikor Csernovicból a kádárista « munkás-paraszt kormány » megalakításáról érkezik hír, látom, hogy zokognak a tíz év Szibériát átszenvedett litvánok: ők már tudják, mi következik... A páncélos hadosztályok nem is váratnak magukra...

Hogyan született meg mindebből az orosz ellenállás?

A Politbüro összeszedi magát. A KGB emberi látták, milyen sorsra jutottak magyar kollégáik.

Észreveszem azonban, hogy az Agitprop előadóit, akiket diákotthonunkba küldtek ki, a hallgatóság némán fogadja. A mozikban dokumentumfilmeket vetítenek a « magyar ellenforradalom szörnyűségeiről ». Tíz nap múlva le kell venni a filmet a műsorról. Magam is több olyan emberrel találkoztam, aki háromszor-négyszer is megnézte, hogyan döntik le a Sztálin-szobrot, hogyan vetnek véget a titkosrendőrség uralmának. Mi tagadás, tetszett nekik.

A « moszkvai tavasz », az « emberarcú szocializmus » első — és ezért egyetlen bizalomkeltő — megnyilvánulása végetért. Kegyetlen normalizáció követi. A kínai nagykövetségen Hruscsov hamarosan már Sztálin emlékét méltatja: « Tévedései nem homályosíthatják el az új társadalom építésében szerzett érdemeit; hűséges és igaz marxista-leninista volt. » A párt kiváltságosai ráébrednek, hogy létükben vannak veszélyeztetve. Ez magyarázza a KGB valószínűleg 1957 elején kiadott utasítását, miszerint nem szabad az emberekben a pavlovi reflexként begyökeredzett csengőfrászos félelmet feloldódni hagyni. Perrek indulnak minden nagyobb vidéki városban. Szállítják a rabokat a Mordvin Terület táboraiba. A *Gulag* néhány hónap óta igazi háborús bűnösökre és párszáz késői rehabilitációját váró « holt lélekre » csappant rablakossága rövid idő alatt több, mint tizenötezer politikai deportálttal szaporodik. Újból megalakul a koncentrációs világ. A rabok cserélik börtönemlékeiket. Kiderül, hogy a Szovjetunió minden börtönében mindannyiuknak feltette a kérdést a KGB vallatója: « Budapesten a barrikád melyik oldalán állt volna? »

Az újtukat kereső fiatal értelmiségiek számára Budapest jelenti a tevékeny öntudatraébredés kezdetét. Kiindulópontjuk a felbomlott orthodoxia, akciójuk tehát természetzerűleg revizionista, munkásmozgalmi, leninista, öntisztuló és antibürokratikus jelleget ölt, de akad köztük néhány « nyugatos » is. Titkos szemináriumok, vitakörök alakulnak (Szamizdat akkor még nincs). Két reprezentatív csoportot kell megemlíteni: azt, amelyik Moszkvában a *Krasznopevcev*-en (tizenegynéhány kutató, komszomol-militáns, történész, orientalista, mérnök), s Leningrádban a *Trofimov*-on (bölcészek, filológusok) alakult. A tagok röpiratokat terjesztenek, megpróbálnak kapcsolatot teremteni a gyári munkásokkal, elméleti vitákat folytatnak, s kísérletet tesznek politikai programok kidolgozására is (a liberalizmusukban legvakmerőbbek a franciaországi baloldali egységfront jelenlegi közös programjára hasonlítottak!!!) A fentiekhez hasonló csoportok alakulnak más városokban is. Ugyanakkor újjászületnek a nemzetiségi — balti, ukrán, zsidó, örmény — mozgalmak, feléled az orthodox és a katolikus térítő tevékenység, az egyéni kezdeményezőkedv — röplapok terjesztése, a hatóságokhoz intézett levelek, sztrájk-kísérletek formájában. A két említett csoport tagjai nem ismerik egymást de titkos összejöveteleik után a moszkvaiak, akárcsak a leningrádiak, az Internacionálét éneklik.

1957 augusztus 25-én kerültem a *Ljubjankába*. *Miért?* Mert a párizsi *Le Monde*-ban válaszoltam Vercors francia írónak, aki ugyanennek a napilapnak a hasábjain egy hosszú riportban magasztalta a szocialista Paradicsom új kertészeit, s arról próbálta meggyőzni olvasóit, — Budapest után! —, hogy Keleten ezúttal az igazi szocializmus van épülőben.

Az ellenállók összezárása a büntetőtáborokban végzetes tévedése volt a Dzserszinszkij-lovagoknak. Az Archipelagus volt az egyetlen lehetséges találkozóhelyük, ahol tisztázhatták gondolataikat. Ha nincs magyar forradalom, a revizionista, trockista tévelygés még sokáig eltarthatott volna.

Állítani merem, hogy a hatvanas évek elejének mordva-földi táboraiból — néhány nagyon ritka kivételtől eltekintve — senki sem került ki Utópia-fertőzötten. Ezt mutatják a későbbi fejlemények is. A szosznovkai szögesdrótok mögött, a baracsevói tábor kórházában, a vavassi őrtornyok árnyékában fogant meg az emberi jogok mozgalma s érlelődött gyakorlattá a tolerancia (pedig eleinte gyakoriak voltak az ideológiai nézeteltérésekből kirobbanó verekedések... Az az egyéb érv híján maradt leninista, aki behasította a szemöldökömet, ma emigrálni készül...) Nem tudom, hogy továbbra is ápolják-e ezt a hagyományt, de az én *Gulág*-éveimben 1956 október 23 ünnepi dátumot jelentett a deportáltak számára, s a *Pravda* híre Nagy Imre kivégzéséről döbbenetes hatást keltett a lelkekben.

Harmincegynéhányan szorongtunk a vagonban, amely Moszkvából a büntetőtáborba vitt. Köztünk egy fiatalember, jellegzetesen orosz paraszt-arccal. Zsenja Milin. Emlékeinket mesélgettük. Mikor rákerült a sor, elmondta, hogy kezdetleges elemi oktatásban részesült egy istenhátamögötti tanyán, aztán a hadseregben kitanították tankágyú kezelőnek. Ezredét 56 novemberében Budapestre irányítják. A tankparancsnok egy célpontra mutat és tüzet vezényel. « Hadnagy elvtárs, itt valami tévedés van, ezek az emberek egy üzlet előtt állnak sort ». A tiszt megismétli a parancsot. Mire Zsenja Milin a tiszt édesanyjára tesz nem éppen tiszteletteljes megjegyzést. A parancs megtagadásáért tíz évi szigorított büntetőtáborra ítélik.

A táborban Zsenja Milin mindig félreáll, tettét sosem bánja meg, újságot nem olvas, csak a szülőfalujáról beszél. Nem egyedi eset.

A Szovjetunió magyarországi nagykövete 1956-ban Juri Andropov volt, a Minisztertanács Államvédelmi Bizottságának jelenlegi elnöke. Oroszországot Zsenja Milin képviselte.